

TALÁLÓSOK AZ ARANY CSALÁD KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYÉBEN ÉS MÁS 19. SZÁZADI FORRÁSOKBAN

1. Bevezetés¹

1862-ben jelent meg Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteménye, melyben a voltaképpeni mesék és a kötetet záró csalimesék közé ékelődve 54 találós – a kor szóhasználatában találós mese – is megjelent (ARANY L., 1862, 318–325, 328.). Az első klasszikusnak tekintett magyar népmesegyűjtemény (VOIGT, 1998, 237.; KÓSA, 2001, 65.; DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 10.) ezzel egyben a magyar folklorisztika korai találós-közléseinek sorába is tartozik. E műfaj tudományos igényű szövegkiadása ugyanis 1856-ban, a *Magyar Nyelvészet* (1856–1861) lapjain kezdődött meg, gyűjteményes kötet részeként pedig Merényi László (MERÉNYI, 1861, I, 204–224.) után másodikként adott közre Arany László találósokat. A korai források között Arany szövegközlése egyedülálló a tekintetben, hogy fennmaradtak és a kutatás számára hozzáférhetőek a kötet alapjául szolgáló kéziratok is,² amelyek részeként hét lapon (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3r–8r.; Irod. 4-r. 409/II. 18v.) összesen 79 találós is lejegyzésre került.

Tanulmányomban bemutatom a találósok kéziratos anyagát, majd azt, milyen szerkesztői beavatkozásokat végzett rajtuk Arany László kötetének összeállítása során. Ezt követően igyekszem elhelyezni a 19. századi találóskorpuszban az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben fennmaradt szövegeket, összevetve azokat az 1854 és 1865 között megjelent találósközlések anyagával. Ennek előzményét jelenti az a tanulmány, amelyben a Merényi László *Eredeti népmesék* című kötetében (MERÉNYI, 1861) megjelent találósokkal vettem össze a kéziratos lejegyzéseket és az Arany László (1862) által kiadott szövegeket (VARGHA, 2012). A tanulmány függelékeként összehasonlító táblázatban

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² A kézirat és a kritikai kiadás koncepciójának bemutatását lásd DOMOKOS – GULYÁS 2009; a kézirat és Arany László gyűjteményének szinoptikus kritikai kiadását lásd DOMOKOS – GULYÁS 2018. Ezúton szeretném megköszönni Domokos Mariannak és Gulyás Juditnak, hogy digitális formában rendelkezésemre bocsátották az Arany-kéziratokat és további 19. százados kéziratos forrásokat, valamint a kritikai kiadás kéziratát még annak megjelenését megelőzően.

a három forrásban megjelent valamennyi szöveget is közreadtam (a kéziratos szövegeket saját olvasatomban) (VARGHA, 2012, 257–279.). A vizsgálat arra is rávilágított, hogy az Arany család által lejegyzett, és különösen az Arany László által kiadott szövegek többsége a leíró, gyakran metaforikus ún. „valódi” találosok közé tartozik (TAYLOR, 1951, 1–5.), míg Merényi szövegközlése sokkal közelebb áll az írásbeliségben hagyományozódó, közköltészeti jellegű rejtvény-hagyományhoz. Itt ezt a kérdést további forrásokra kibővítve is vizsgálom.

Még a források részletes bemutatását és elemzését megelőzően ki kell térni röviden arra, mit is jelenthetett a 19. század közepén a *találos mese* kifejezés.³ A szövegközléseket áttekintve kiderül, hogy ez a terminus a 18. század végén már előfordult az *enigma* magyar megfelelőjeként (lásd *Mindenek Gyűjtemény*, 1789, I. negyed, 57.), a 19. század első felében pedig igen sokféle rejtvény megnevezésére szolgált. Az 1860-as évektől jelölt elsősorban – a *néptalány* terminust felváltva – népi, szóbeli rejtvényeket, amelyeket azonban Arany László és a további szövegek közlői is rendszerint kommentárok és magyarázat nélkül adtak közre. Így itt az értelmezésben a korabeli szótárirodalom segíthet, amelyet megvizsgálva azt láthatjuk, hogy bár a *találos mese* kifejezés nem kapott önálló címszót a 19. századi szótárakban, a szótárírók utaltak rá, mind a *mese*, mind a *találos* címszavaknál. A legpontosabb körülírását, példákkal is kiegészítve Czuczor Gergely és Fogarasi János szótárában találjuk, a *mese* címszó ötödik cikkelyeként:

„MESE [...]. 5) *Rejtélyes képekbe foglalt titkos értelmű, fogárd [sic!] kérdések, melyeket a nép így szokott kezdeni: Mese mese, mi az?* pl. ha fölveszik is sír, ha leteszik is sír. Fúrják, faragják mégis feneketlen. Micsoda madár az, mely a karó hegyén is megojzik? Melyik a legerősebbik szó? Ki látott kenderből templomot? Mikor állt Krisztus egy lábón? Mikor ordított a szamár akkorát, hogy az egész világ meghallotta? stb. *Ezek neve különösebben: találos mese; újabb szóval: rejtély. Megfejtteni a mesét. A fejtetlen mese legtöbb becsületet vall. (Km.). [...]*” (CUCZOR – FOGARASI, 1862–1874, IV, 508–509. – kiemelés: V. K.)⁴

³ A szóbeli rejtvények 19. századi terminológiájáról bővebben lásd VARGHA, 2011. A mese szó jelentésrétegeihez lásd GULYÁS, 2008.

⁴ Az idézett találosok megfejtései sorrendben, a szövegpárhuzamok alapján: lánc; kémény; hó; hó; aki a kenderföldön állva nézett a templom felé; mikor a szamár hátára felült; Noé bárkájában. Az idézett, „népnél szokásos” kezdőformula jelenleg ismert legkorábbi előfordulása Faludi Ferenc második eklogájában (FALUDI, 1787, 74–75.) található, amelyben két pásztor *Mese mese mi az?* formulával bevezetve találosokat („pásztori verseket”) ad fel egymásnak. A bevezető formula használatára további adatot Turcsányi Andor körmendi gyűjtése rögzített (*Magyar Nyelvőr*; IV, 1875, 141, 180–181.).

Másrészt a *találós* címszó részeként található rá utalás: „*TALÁLÓS* [...] 2) Rejtélyes, aminek milétét csak találgatva lehet megtudni. Találós mese.” (CUCZOR – FOGARASI, 1862–1874, VI, 36.) Hasonló tartalmú, bár szűkszavúbb Ballagi Mór leírása is: „*Találós* [...] 2) kitalálni való, amit ki kell találni; *t. mese*, a. m. talány.” (BALLAGI, 1873, II, 608.). A *mese* szónak pedig, melynek jelentése Ballagi szerint „*ált.* költött elbeszélés” (BALLAGI, 1873, II, 290.), specifikusabb jelentései között találunk utalást a rejtvényekre: „4) a. m. talány, rejtély; *találós m.*; (km.) fejtetlen mese vall legtöbb becsületet” (BALLAGI, 1873, II, 290–291.)

Ezek szerint tehát a *találós mese* kifejezés a vizsgált időszakban használatban volt a mai folklorisztika találós terminusához (VARGHA, 2013) hasonlóan különféle szóbeli rejtvények összefoglaló neveként. A Czuczor–Fogarasi szótár példáinak tanúsága szerint egyaránt fedhette a leíró jellegű, gyakran metaforikus „valódi” találósokat (pl. Micsoda madár az, mely a karó hegyén is megtojik? [Hó]) és a szójátékon alapuló tréfás kérdéseket (pl. Ki látott kenderből templomot? [Aki a kenderföldön állva nézett a templom felé]).

2. Találós mesék az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben

Az Arany család folklórszövegeket tartalmazó kéziratai más, Kriza Jánoshoz, illetve a Kisfaludy Társasághoz kötődő 19. századi kéziratokkal egybekötve található az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában,⁵ „négy képménytáblás, bordó és kék színű (mintás) kéziratos kolligátum (azaz eredetileg össze nem tartozó kéziratosokat tartalmazó) kötetben” (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 26.).⁶ Ezen belül az Arany családhoz 123 lap rendelhető (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 26.), melynek túlnyomó részét mesék teszik ki, mindössze hét lapon található találós mesék, a meselejegyzésektől elkülönülve. Míg a mesék többsége a 409/II. kötetbe került, az összesen hetvenkilenc találósból hetvenöt szöveg az első kötet elején található (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3r–8r.), és mindössze három teljes és egy töredékes szöveg olvasható a második kötetben (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/II. 18v.). A kéziratos lapokon több helyen fel van tüntetve a *Találós mesék* (409/I. 1r, 3r, 4r, 4v és 7r.), illetve a *Találós mese* cím

⁵ Kriza János gyűjteménye, *Mesék, találós mesék, versek és népdalok, 19. század második fele* (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I–VI.); *A Kisfaludy Társaság népmese-gyűjteménye, 1840–1860-as évek* (Ms 10.020/I–VIII.) (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 16.).

⁶ A kéziratosanyag előkerüléséről és azonosításáról lásd DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 11–26.; a kéziratos adatokat lásd ugyanott a 26–27. oldalon.

(409/II. 18v.), azt mutatva, hogy e szövegeket egyazon műfajhoz tartozóként jelölték meg a lejegyzők.

A kéziratok keletkezésének pontos ideje és helye nem ismert. A szövegeket feltehetően 1850 és 1862 között jegyezték le az Arany család tagjai (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 46.); a lejegyzésre került mese- és találóskincs „egyaránt állhatott Nagyszalontán és Nagykőrösön (vagy akár Pesten) megismert mesékből” (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 45.) és találósokból.

A találós-lejegyzések – a meselejegyzésekkel ellentétben (vö. DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 35.) – valamennyi találós szövegét tartalmazzák, amelyek a későbbiekben az *Eredeti népmesékben* (ARANY L., 1862) megjelentek, valamint további huszonnégy teljes és egy töredékes szöveget. A kéziratban maradt szövegek közül tizenkilencet elsőként Kovács Ágnes (KOVÁCS, 1982, 529–530.) közölte; 2012-ben pedig a töredékes szöveg kivételével a teljes kéziratot találosanyagot kiadtam (VARGHA, 2012). A találosok teljes korpusza, a hozzáfűzött jegyzetekkel együtt részét képezi az Arany családhoz köthető folklórgyűjtemény kritikai kiadásának (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 503–537., 657–681.).

A találosok kéziratot lejegyzéseiről elmondható, hogy a szövegeket fekete tintával írták, a grafitceruzával lejegyzett 75. szöveg kivételével. A kéziratok írásképe (lapon belüli elrendezés, tollhasználat) arra utal, hogy a szövegeket nem egyszerre jegyezték le, hanem több egymást követő alkalommal. A szövegek túlnyomó többségének lejegyzője Arany Juliska. Kovács Ágnes egy szöveget (75. sz.) tulajdonított Arany Lászlónak (KOVÁCS, 1982, 530.). A kritikai kiadás sajtó alá rendezőinek megállapítása szerint egy további találós (71. sz.) teljes szövege és megfejtése is egyezéseket mutat Arany László fiatal felnőttkori írásképevel, további öt találósnál (5., 7., 23., 49. és 55. sz.) pedig Arany László tintával írott szöveges javításai olvashatóak. Egy szöveg (48. sz.) lejegyzője egyelőre azonosíthatatlan, de feltehetőleg azonos a mesék egyelőre ismeretlen lejegyzőjével (a teljes bekezdéshez lásd DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 657–658.).

A szövegeken és azok mellett számos tintával, illetve grafit és piros ceruzával írott szövegmódosítás és más jelölés látható. Valamennyi találosokat tartalmazó kéziratoldal át van húzva egy egybefüggő függőleges vonallal, fekete tintával. Bizonyos jelölések feltehetően a sajtó alá rendezés folyamatára utalnak, bár az egyes jelek használata nem teljesen következetes. A közölt találosokat sok helyen a szöveg előtt elhelyezett piros ceruzás X jelöli, míg a kihagyott szövegeket szintén pirossal zárójelbe tették. Más kihagyott szövegek elé M betűt írtak, ezzel feltehetően arra utalva, hogy ezek párhuzamát Merényi László 1861-ben már közölte. Piros ceruzával vannak összehúzva azok a szövegek is, amelyek azonos bevezető formulával kezdődnek, vagy más okból

összetartoznak, ezek később a kötetben is együtt jelentek meg. Egy helyen (41. sz.) szövegmódosítás is történt piros ceruzával.

A kézirat két oldalán szövegek nem, csak rajzok és firkák találhatók. A 2v. oldalon egy grafit ceruzával rajzolt dolmányos férfialak látható fejjel lefelé; a 4r. oldalon pedig *Találós mesék* cím alatt és körül több kisebb, vázlatos rajz látható fekete tintával: madáralakok, arcok, valamint három bűvös négyzet, vagyis olyan 3x3-as négyzet, amelyben a beleírt számok összege minden irányban megegyezik.

A kézirat szövegei e tanulmányban a kritikai kiadásban alkalmazott átírással megegyező módon szerepelnek. Ennek megfelelően alsó indexben található a javított vagy kihúzott szövegrész, felső indexben pedig az, amire javítottak. Ezen belül álló betű jelzi a feltehetőleg a kézirat lejegyzőjétől, dőlt betű a más kéztől származó javítást (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 127.). A kézirat szövegei eredetileg nem voltak beszámozva, itt ezek sorrendjét szintén a kritikai kiadással megegyezően szögletes zárójelbe tett számok mutatják. A hivatkozás ugyanakkor az eredeti kéziratos forrásra történik.

3. A kéziratból a mesegyűjteménybe – Arany László és a találósok sajtó alá rendezése

A kéziratos szövegek kétharmada, ötvennégy találós jelent meg Arany László *Eredeti népmesék* című kötetében, *Találós mesék* címmel önálló fejezetet alkotva (ARANY L., 1862, 318–325, 328.). A gyűjteményről megjelent korabeli kritika elismerő volt, a *Budapesti Szemlé*ben közreadott ismertetésében Gyulai Pál röviden kitért a kötetben közölt találósokra is:

„A gyűjtemény néhány találós és csali mesével végződik. [...] A gyűjtemény találós meséi szintén kitűnők. A gyűjtő híven megtartotta eredeti formájukat, a szavak és mondatok rythmusos berendezését, a hangutánzást, alliterációt, melyek mind találós meséinket, mind közmondásainkat annyira jellemzik. Valóban erre eddig kevés figyelem volt fordítva. Még az Erdélyi közmondásaiban is találunk olyakat, melyek ki vannak vetköztetve eredeti alakjukból, Merényi pedig a találós meséket nyújtogatja toldozva-foldozva.” (GYULAI, 1862, 391–392.)

Ezáltal Gyulai gyakorlatilag azt méltatja, hogy kötetében Arany László megfelelően követte a népköltési szövegek gyűjtésére és lejegyzésére vonat-

kozó alapelveket, melyeket édesapja, Arany János fogalmazott meg. A kritika szerzője ugyanis itt szinte szó szerint ismétli az Arany János által Merényi László *Eredeti népmesék* című kötetéről (MERÉNYI, 1861) írt bírálat találósokra vonatkozó szakaszát:

„A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rimelnek, de többnyire nem rím, hanem *a szavak és mondatok rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio*, s egyéb ily eszközei primitív népköltészetnek, az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédétől. Mi a gyűjtői jelességet a talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, [...]” (AJÖM XI, 1968, 339–340. [1861] – kiemelés: V. K.)⁷

Bár Gyulai a fent idézett szövegrészletben a találós mesék gyűjtőjeként méltatja Arany Lászlót, a szövegek túlnyomó többségének lejegyzője nem ő, hanem nővére, Arany Juliska volt, ahogy a kötet alapjául szolgáló kézirat fenti bemutatásából is kiderül; és a kéziraton látható szövegjavítások, -módosítások is több kéztől származnak. Arany László érdemei így elsősorban a találósok sajtó alá rendezésében nyilvánulhattak meg, a közölt találósok kiválasztásában, azok sorrendjének meghatározásában, valamint a végleges szövegváltozatok kialakításában.

A szövegmódosításokat illetően az látható a kéziratos lapokat a megjelent kötetrel összevetve, hogy a legtöbb szöveg esetében csak minimális változtatások történtek, mint egy-egy betű kiigazítása, vagy olyan formai apróságok, mint az ikerszavaknál a kötőjelek betoldása, pl. „Ri, ri, rucza, ri, ri” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 6r. [37.]) helyett „Rí-rí rucza rí rí” (ARANY L., 1862, 319. V. sz.).

Gyakori változtatást jelent a rövidítés, ezen belül is elsősorban a megfejtések rövidebbre húzása, pl. „(elöl megy a^a fényeske; az a tú, utána a fehérke; az a czérna, ^me^g van a farka vége kötve; az a csomó a' czérnán.) ^{tú és czérna.}” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3r. [5.]) helyett „Tú és czérna” (ARANY L., 1862, 328.).

Előfordul továbbá egyes szavak megváltoztatása, pl. „ahol” helyett „amott”, „kendertörő” helyett „kendertiló”, „foghagyma” (sic!) helyett „hagyma”, „rág”

⁷ Ez a szövegrész szinte szóról-szóra ugyanebben a formában megjelent a Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívásában is: „A találós mesék közül csak a tisztán népi eredetűeket kérné a társaság beküldeni. Figyelembe veendő, hogy a találós mesék a nép ajkán ritkán forognak teljes prózai alakban. Néha rimelnek, de többnyire nem a rím, hanem a szavak és mondatok rythmusos berendezése, hangutánzás, alliteratio s egyéb ily eszköze a primitív népköltészetnek az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédétől. A gyűjtő feladata minél tisztábban fölkeresni és megtartani a rythmusos alakot. [...]” (GREGUSS, 1863, 319.; GYULAI, 1961, 617–620.).

helyett „eszik”, „pecsenye” helyett „hús”, „bodnár” helyett „pintér” stb.

Ennél jelentősebb változtatás csak néhány szöveg esetében figyelhető meg. Ilyen a szórend megváltoztatása a rímelés elérése/helyreállítása céljából:

Kívül fényes, belől szőrös, a' közepe igen édes. (gesztenye.) (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 4v. [27.])	XIII. Belől szőrös kívül fényes, A közepe igen édes. <i>Geszténye.</i> (ARANY L., 1862, 320, 328.)
--	--

Máshol a néhány szavas kiigazítás két rokon szöveg egymáshoz közelítését szolgálhatta:

MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3v.	ARANY L., 1862, 321, 328.
Erdőn vágják, meg faragják. lábat tesznek alá, lelket tesznek belé. (bölcső.) [2.]	XX. Erdőn vágják, megfaragják, haza hozzák, lelket tesznek bele. <i>Bölcső.</i>
Erdőn vágják, meg faragják, testet tesznek belé. (koporsó.) [3.]	XIX. Erdőn vágják, megfaragják, haza hozzák, testet tesznek bele. <i>Koporsó.</i>

Egy helyen Arany bizonyára azért módosította a kéziratos szövegben szereplő *föld* szót *zöldre*, hogy a találós szavai alliteráljanak, azonban ezzel tartalmilag hibás, logikátlan szövegváltozat született. Ezt jól mutatja az a szövegpárhuzam is, amelyet 1857-ban közölt Fábíán István a *Magyar Nyelvészetben* (további variánsok: VARGHA, 2010, 42. 744–745. sz.):

föld a lába, zöld nadrága, furkó a feje. (zöld káposzta.) (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 4v. [20.])	XXXI. Zöld a lába, zöld nadrága, furkó a feje. <i>Káposzta.</i> (ARANY L., 1862, 322, 328.)	Sár a' lába, zöld a' nadrágja, furkó a' feje, fa a' ködmenje? <i>Káposzta.</i> (FÁBIÁN István, 1857, 393, 256. sz.)
---	--	--

A szövegek módosítása mellett azok formázása is Arany László sajtó alá rendezői tevékenységének részeként valósult meg. Míg a kéziratban gyakorlatilag semmiféle formázás nem látható, a kötetben az első tizenhét szöveget sorokra tördelte Arany. Ehhez kapcsolódik a szövegek sorrendjének meghatározása is, amelynek során a rímes, verses szövegek kerültek előre, és lettek ennek megfelelően megformázva. Ebben talán előképet jelenthetett Arany számára Merényi László kötete, melynek találós fejezetében (MERÉNYI, 1861, I,

204–224.) az első ötven szöveg rímes, sorokra tördelt, ezt követi negyvenkét prózai, jórészt rövid szöveg (LI–LXLII.), végül lezárásként egy utolsó verses formájú rejtvény. Ugyanakkor ezt megelőzően más forrásokban is megjelentek nemcsak irodalmi rejtvények, de népi találósok is sorokra tördelve (pl. GÁSPÁR, 1854; SZILÁGYI, 1858).

Elképzelhető az is, hogy az első szöveg megválasztásával is Merényire utalt Arany. A két találós megfejtése ugyanis hasonló (anyatej / anyai emlő), ugyanakkor Merényi szövege közköltészeti jellegű, folklór variánsa nem ismert:⁸

<p>I. Arany tőkén arany tál, Aranytálban arany máj, Bátyám által adta nénémnek, Néném által adta nekem, Én átadtam a kis öcsémnek. <i>Anyai emlő.</i> (ARANY L., 1862, 318, 328.)</p>	<p>I. Egy kis hófehér mezőben Buzog két gyönyörves forrás; Életből életet szíva, Hallgat tőle sírás-rívás. Édesb a czukornál, Csurgón csurgott méznél, Hajnali álmónál, Mazsolás rétesnél. <i>Anyatej.</i> (MERÉNYI, 1861, I, 204, 224.)</p>
---	--

Abban is a korábbi kiadványokhoz hasonló megoldást követett Arany, hogy a megfejtéseket a feladványoktól elválasztva, felsorolásszerűen adta közre (vö. pl. GÁSPÁR, 1854; FÁBIÁN István, 1856; SZÉNÁSSI, 1857; MERÉNYI, 1861).

A szövegek sorrendjében egy további rendezőelv is érvényesül, mégpedig az, hogy egymás mellé kerültek a hasonló szerkezetű, illetve azonos kezdő formulával rendelkező találósok. A közös szerkezeti elemek lehetnek bevezető funkciójú ikerszavak, mint *úton-útfélen* (XXVII–XIX. sz. szövegek), illetve *erdőben-berdőben* (LI–LII.); más bevezető szóösszetétel: *erdőn vágják* (XIX–XXI.); és ennél hosszabb bevezető formula is: *Ha felhajitom a ház tetejére [...]* (XLVIII–XLIX.). Lehet ugyanakkor a szöveg egészen végigvonuló párhuzamos szerkezet: *Míg él [...], holta után [...]* (XVII–XVIII.; LIII.). Meg kell itt jegyezni, hogy a hasonló szerkezetű találósok részben már a kéziratban is egymás mellett helyezkedtek el (pl. MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 3r. [2–4.]; 3v. [14–16.], [17–19.]).

A kötetben a leghosszabb, azonos szerkezetű találósokból álló sorozatot összesen nyolc szöveg alkotja, amelyek a *Nekem olyan [...]*m volt bevezető formulával kezdődnek (ARANY L., 1862, 324, 328.):⁹

⁸ Bár azt is meg kell jegyezni itt, hogy az Arany László által közölt szövegnek csak az első két sora van meg a variánsok többségében, és több eltérő megfejtés – pl. hold(világ), lépes méz – is előfordul (VARGHA, 2010, 77–78. 1335–1341. sz.).

⁹ Igen elterjedt találóskezdő formula, további előfordulását a 19. századi forrásokban lásd VARGHA, 2010, 27. 442–455. sz.; 29–31. 511–549. sz.; 40–41. 701–723. sz.; 49–50. 870–884. sz.

- XL. Nekem olyan öregapám volt, hogy a ház tetejére ült fel, ott pipázott. *Kémény.*
- XLI. Nekem olyan kis lyányom volt, hogy a szemén nőtt a haja. *Kukoricza.*
- XLII. Nekem olyan kis lyányom volt, akarhova vitték, mindenütt pofon verték. *Szita.*
- XLIII. Nekem olyan kis tyúkom volt, hogy a karó hegyébe járt tojni. *Hó.*
- XLIV. Nekem olyan kis tyúkom volt, hogy a föld alá járt tojni. *Hagyma.*
- XLV. Nekem olyan kis csikóm volt, hogy akarhova mentem, mindenütt utánam nyerített. *Sarkantyú.*
- XLVI. Nekem olyan kis lovam volt, hogy maga maga alól kihányta a ganét. *Fúró.*
- XLVII. Nekem olyan kis hordóm volt, hogy ha leesett a padlásról, nem volt az a pintér, a ki meg tudta volna csinálni. *Tojás.*

3.1. A kötetből kihagyott találósok

A sajtó alá rendezés során Arany László a kézirat találásai közül huszonötöt nem vett fel gyűjteményébe. Az egyes szövegek kihagyása több okból történhetett, ezekre részben a kéziratban is található utalás (lásd VARGHA, 2012, 249–252.). Kilenc szöveg már a kéziratban kihúzásra került, ezek egy részét szinte az olvashatatlanságig átsatírozták.¹⁰ Ezek között található egy töredékes szöveg: „uton ut félen.” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/II. 18v. [78.]); és három olyan találós, amely a kéziratban több változatban szerepelt: „A Duna hordis is, rontis is, a' rák áll is mász is, tologgólón, váziezt szik uton poris.” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 3v. [10./10A.]); „Réteges mint a' rétes, ettem belőle de nem édes (veres hagyma.)” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 6v. [47./47A.]); „Míg élek mindég álok, mikor meg halok mindég futok. (Ördögszekér)” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 7v. [69./69A.]).

A „Regel méreg, délbe étek, este orvoság. (fekete retek.)” szöveg (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 7v. [72.]) műfajilag kérdéses volta miatt maradhatott ki. Proverbiumként, a megfejtés nélkül országszerte ismert (SZEMERKÉNYI, 2009, 1185.), azonban találósként csak néhány forrásban maradt fenn (KRESZ, 1940, 196, 267.; FÁBIÁN Imre, 1999, 101. 1163–1164. sz.). Az „Ött betűből állok, pipára, és tanácsra illek. (kupak)” szöveg (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 3r. [8.]) formailag találós, azonban invariáns. Három szöveg pedig a „nem valódi”

¹⁰ E szövegeket itt az olvashatóság kedvéért nem alsó indexben közlöm.

találósokhoz sorolható, szójátékra építő rejtvény, amely szövegtípus Arany László kötetéből – és jórészt már a kéziratból is – szinte teljes egészében kimaradt. „A Duna hordis, rontis, / a’ rakális mászis, / tollógólón, váziezt, / szikuton poris / bene van a’ magyarázatja.” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 3v. [11./10B.]) az ún. *Ludatonátuszok* (KOVÁCS, 1980) vagy *tonaludátuszok* csoportjába tartozó, látszólag idegen nyelvű, valójában azonban szó szerint értendő magyar szöveg. A szintén beugratós „Senki és Semmi hárman laktak egy halylékba, senki el ment tüzért semmi pedig vizért ki maradt othon? (és)” (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 6v. [48.]) variánsát (hibás megfejtéssel) Merényi László (MERÉNYI, 1861, I, 214.) már korábban közölte. A „Nem fér a’ pajtába, nem fér a’ pinczébe, de könnyen bele fér egy hajszál végébe. (a V. betű.)” szövegnek (MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 7r. [57.]) jelenleg egyetlen nyomtatásban megjelent variánsát ismerem, amely Faludi Ferenc második eklogájában, a *Pásztorversengésben* maradt fenn (FALUDI, 1787, 74.).¹¹

További tizenegy szöveg azért maradhatott ki az *Eredeti népmesékből*, mert azok közeli változatát Merényi László egy évvel korábban gyűjteményében már közölte. A kézirat hét szövege (a 34, 37, 40, 42, 50, 55, 62. számúak) mellett láthatunk közvetlenül Merényire utaló jelet (piros ceruzával bejegyzett ’M’ betűt); négy további kihagyott szövegnek (6, 7, 21, 48. sz.) pedig szintén közli változatát Merényi, azonban a kéziratban ezek mellett nem található hasonlóan egyértelmű jelzés (a részletes összehasonlítást lásd VARGHA, 2012, 250–251.). Kovács Ágnes említi a kihagyás okaként (elsősorban a mesék kapcsán), hogy bizonyos szövegeket Arany László azért nem vett fel saját gyűjteményébe, mert „nem tartotta volna helyesnek, hogy két azonos című mese, ill. találóskérdés gyűjtemény egymáshoz közelálló szövegeket közöljön” (KOVÁCS, 1982, 515.). Ez az érvelés azonban nem fogadható el maradéktalanul a találósok esetében, hiszen a kézirat öt szövege annak ellenére megjelent, hogy Merényi már közreadta közeli változatát (az 1/1A, 37, 37, 49 és 63. szövegek; részletesen lásd VARGHA, 2012, 248–249.).

A Merényi gyűjteményére tekintettel (?) alkalmazott kihagyások következményeként Arany László klasszikussá vált kötetből éppen néhány széles körben ismert, „klasszikus” találós maradt ki. Egy példa lehet ezek közül a kézirat 7. szövege: „Fó^lt hátán fó^lt, ^(pedig) soha ⁱⁱⁱ bene ^{egy tí} nem volt. (káposzta.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3r. [7.]), amelynek variánsai a 18. századtól kezdve számos forrásban megtalálhatók (pl. *Szalmári-énekeskönyv*, 1773, MTA KIK

¹¹ Faludinál a teljes szöveg így hangzik: „Mese mese mi az? Nincsen az erdőben / Fel nem találta a tágas mezőben, / Nem fér a pajtába, nem fér a pinczébe, / De szép könnyen befér egy hajszál végébe.” (FALUDI, 1787, 74.) Megfejtést a szerző nem közölt.

Kt. RUI 8r. 206/208, 10b. 9. sz.; *Mindenes Gyűjtemény*, 1789, V. levél. 80, 96.; a találós 19. századi variánsait lásd VARGHA, 2010, 69. 1221–1230. sz.).

Ugyanakkor a kéziratból egy másik közismert szöveget Arany felvett a kötetbe annak ellenére, hogy azt szinte teljesen azonos formában Merényi is közölte (MERÉNYI, 1861, I, 217. 39. sz.). Az „E világot által éri, még is egy tyuk által lépi. (kerék vágás.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 7r. [63.]) variánsai szintén megtalálhatók már a *Szatmári-énekeskönyv*ben (1773, MTA KIK Kt. RUI 8r. 206/208, 12a. 36. sz.) és a *Hasznos Multságokban* is (1826/ I, 272, 280.), továbbá nagyjából állandó formában tizenegy 19. századi forrásban (VARGHA, 2010, 88–89. 1463–1473. sz.).

A további kihagyott szövegek között található két találós formájú, ám invariáns szöveg: „reggel ki van nyilva, ^{este} ^{délbe} be van borulva, este bimbóba van. (Hajnalka.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 4v. [30.]); és „Lapos az óra, kerek a’ talpa, mindég ezt kiáltja; hep! hep! hep, hep! hep! hep. (kácsa.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 6v. [46.]); valamint egy találósnek csak a műfaji kereteket igen tágan értelmezve nevezhető szójáték: „Hagyma hólnap is lesz ^{belőle} (hadj’ ma hólnap is lesz belőle.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 7r. [56.]; Vö. GÁSPÁR, 1863, 265. 373. sz.; ARANY J., 1879, 381.). A Kovács Ágnes szerint Arany László kézírásában fennmaradt „Szegény paraszt ember úton-utfélen elhajagálja a nagy urak m[eg?] zsebbe teszik. takony[?]” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 8r. [75.]; vö. VARGHA, 2010, 108. 1946–1950. sz.) szöveg illetlensége miatt maradhatott ki; az „Úton ut félen<,> pipiske, hust váj a’ szájával. (király dinye.)” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 4v. [26.]; vö. VARGHA, 2010, 26. 411–412. sz.; BERZE NAGY, 1940, 7. 31. sz.; LÁBADI, 1982, 34. 93a–c. sz.) kihagyását viszont nehéz megindokolni.

4. A kéziratban található találósok párhuzamai közel egykorú forrásokban

A kézirat és az *Eredeti népmesék* találós-fejezetének bemutatása után szeretném az azokban fennmaradt szövegeket összevetni a 19. századi forrásokból már feltárt találóskorpusszal,¹² ezen belül is elsősorban azon források anyagával, amelyek az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseivel közel egy időben keletkeztek. Az összehasonlítás célja semmiképpen sem a genetikai ösz-

¹² A korpusz összeállításához felhasznált források a „hosszú 19. század” során jelentek meg. A *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* esetében az 1900 után megjelent kötetek anyagát is figyelembe vettem, a legkésőbb ezek közül Szendrey Zsigmond *Nagyszalontai gyűjtése* (SZENDREY, 1924) jelent meg.

szefüggések feltárása, ami a műfaj sajátosságai – a rövidség és a formuláris nyelvhasználat – miatt nem is volna lehetséges. Ahogy Kovács Ágnes írja a kötetben közölt találósok és csalimesék kapcsán a 20. századi folklórszövegek 19. századi forrásait, és ezen belül Arany László mesegyűjteményének hatását vizsgáló cikkében, az „ilyen rövid, zárt szövegeknek a szájhagyományba való átvételét és továbbélését úgyszólván lehetetlen megállapítanunk. *A vadgalamb és a szarka* meséje (AaTh 236) látszik az alsó határnak, ahol még ilyenfajta feladatra vállalkozni lehet.” (KOVÁCS, 1969, 191.).

A cél sokkal inkább annak bemutatása, hogy az Arany család kézírataiban lejegyzett találósoknak mennyire találhatók párhuzamai a vele közel egy időben keletkezett forrásokban. Mennyire ismertek a korban ezek a szövegek, és mennyire hasonló összetételűek a közlések? Mennyire hasonló műfaji keretekben gondolkodtak azok gyűjtői, illetve közreadói?

Bár Arany László minden bizonnyal mellőzte egyes találósok közlését arra való tekintettel, hogy azok (vagyis azok változata) korábbi gyűjteményben már megjelent, más forrásokban találkozhatunk a (különböző vidékről származó) variánsok tudatos közlésével is. Néhány szövegközlésnél erre vonatkozó kommentárok is találhatóak. Így Gáspár János a *Csemegék* jegyzeteiben fejezte ki meggyőződését, hogy aki „[...] az elmondottakat figyelembe veszi, nem botránkozik meg azon, ha a nép ajkáról gyűjtöttem apróságok közt némelyeket többféle árnyéklatban is talál, a magyar haza különböző vidékei szerint [...]” (GÁSPÁR, 1863, 296. [1854]).

A *Magyar Nyelvészet* találós-közléseihez kapcsolódóan Hunfalvy Pál szerkesztő érvelt két helyen is a variánsok fontossága mellett:

„Az első évfolyamban szerencsések voltunk *Philophennus* [Fábián István. V. K.] derék gyűjteményéből *száz magyar néptalányt közölni*,¹³ [...] A' közlés nem kis érdeket költött; *Philophennus* is megígérte, hogy az első százat több százal toldani fogja. Addig is vegye az olvasó a' következőket, mellyek gyűjtésére az első közlés indította a' szíves beküldőt. Némellyek előfordulnak az első százban, de másként lévén kifejezve, mert más nép között gyűjtettek, méltán igényelnek új helyet.” [a szerkesztő megjegyzése] (SZÉNÁSSI, 1857, 237.)

„A' magyar nép talányai közrebocsátásánál nemcsak a' talányok mennyisége, hanem főkép azok nyelve és hol-találtatása lévén érdekes: az ugocsaiakat is mind közöljük, a' mint a' gyűjtő szívességéből vettük vagy még fogjuk venni. 'S úgy teszünk majd más vidékek talányaival is. Bár

¹³ Lásd FÁBIÁN, 1856.

ismétlésekkel járó ilyen közlések lesznek azután egy okszerű szerkesztés biztos alapjai.” [a szerkesztő megjegyzése] (SZILÁGYI, 1858, 320.)

Kriza János nemcsak közreadta korábban megjelent találósok variánsait, hanem kötetében maga is több, különböző vidékeken gyűjtött változatban közölt egy-egy találóst. Ennek tudatos voltát is megerősíti a találós mesék jegyzeteiben:

„Van közöttük, mi Gáspár, Merényi, Arany László stb. könyveikben is meg volt már jelenve, de némi szó- s kifejezésbeli különbséggel; azért nem véltem kihagyandóknak az olyasokat is, hogy ekként többen közölve azonegy találós mesét, valamelyikünk hozhassa végre igazi naiv alakjában, a mint a népi elméből származott, s tán érdekes némileg az is, ha ugyanazon néptalányokat, a külön vidékek sajátos színű s szabásu köntösében láthatjuk megjelenni. S ezáltal legyen indokolva, hogy egypárt csak kisség eltérő változatban is közöltem.” (KRIZA, 1863, 543.)

Felhívták a gyűjtők figyelmét a variánsok rögzítésének fontosságára a Kisfaludy Társaság 1863-ban közreadott gyűjtési felhívásában is, ha nem is a találósok, hanem két nagyobb műfaj, a népdal és a népmese vonatkozásában: „Figyelmeztetnek a gyűjtők, hogy a társaság szívesen vesz bárminemű dal- vagy balladatöredéket, sőt olyakat is, melyek valamely gyűjteményben már megjelentek, ha variánsok. [...] A mi a meséket illeti, a töredékek és variánsok itt is szívesen vétetnek, sőt egészen ugyanazon mesék is, ha a már közlöttekéknél jobban vannak elbeszélve.” (GREGUSS, 1863, 319.)

Mivel a találósok esetében a kutatás nem határozott meg típusokat, így azt is nehéz egyértelműen megállapítani, mely szövegek tekinthetők egyazon típus variánsainak. Itt ezért a legtöbb esetben inkább a szövegpárhuzam kifejezést használom. Az összehasonlítás során egyes szófordulatok vagy a megfejtés egyezését önmagában nem vettem figyelembe, csak azokat az eseteket, melyekben a vizsgált találósok azonos szövegmagot tartalmaznak.

Érdekes példája lehet a variálódásnak az az országszerte ismert, a 19–20. század során számos változatban lejegyzett találós, amelyben különböző hangutánzó, hangulatfestő szavakkal írják le ugyanazt a kitalálendő eseményt. Ennek változatai az itt vizsgált forrásokban:

„Én el mentem ürgébe, bürgébe, vittem fényeskét, vetem rajta vereskét, bele tettem lyukasdiba, rá tettem a bubosditt, oda jöve szőrös dáma, úgy meg ütém kacskaletám, hogy mingy’ a’ pítypilókába szaladt.

Magyarázatt.

az ürge bürge mézszár szék, a' fényeske pénz, a' vereske hus, a' lyukasdi fazék, a' bubosdi fedő, a' szőrös dáma a' macska, a' kacskaletám kézem, pitypilóka pitar.” (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 3v. [12.] = ARANY L., 1862, 325. LIV. sz.)

„Elmentem a ' vörösért, hoztam vöröset, bele tettem a' fazékba, oda jött a' szőrös, megütöttem a' letye lótyáival? Hus, macska 's fakanál.” (FÁBIÁN István, 1857, 319. 176. sz.)

„Felülök a' csörgőre, elmegyek a' börgőre, veszek ott egy likasat, beletolom a pirosat? Kocsi, vásár, fazék, hus.” (FÁBIÁN István, 1857, 397. 368. sz.)

„Fölülék zörgődömrre, êmönék zajgódombba, elévöttem himecskét, vöttem velle tibódit, haza hoztam tibódit, töttem asztâra, oda futa váramüre, êkapá tibódit, fő'kápám hebehurgyát, ugy megvágám váramürét, hogy mingyá bédőle fitykalócsába. Mia? Szekér, vásár, pénz, hus, macska, vaskalán [vaslapát], gócz alja.” (KRIZA, 1863, 350. 96. sz.)

A 19. század során e találósságot összesen huszonhárom változatban közölték (VARGHA, 2010, 79–83. 1361–1383. sz.). Az azonos felépítés és a közös elemek ellenére azonban ezek között egy kimondottan közeli szövegpárhuzamát sem találjuk az Arany László által közreadott szövegnek.

4.1. Az összehasonlítás során vizsgált források

A kézirat találósságainak 19. századi szövegpárhuzamait – pontosabban ezek bibliográfiai adatait – röviden összegzi az Arany család folklórgyűjteményének kritikai kiadása (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 662–681.). Itt a források közül azokat a találós-közléseket vizsgálom közelebről, amelyek az Arany László gyűjteményének megjelenését megelőző évtizedben vagy az azt követő néhány éven belül jelentek meg.¹⁴ Ide tartozik a *Magyar Nyelvészet* (1856–1861) lapjain

¹⁴ Bár itt nem áll módomban részletesen bemutatni a korábbi szövegpárhuzamokat, utalni szeretnék rá, hogy a még csak részlegesen feltárt, 1850 előttről származó kézirat forrásokban, valamint 18–19. századi folyóiratokban és populáris olvasmányokban is megtalálhatóak a vizsgált találósságok párhuzamai. A legkorábbi ismert adat forrása az 1629-ben megjelent *Mesés könyvecské* (VOIGT, 1989), amelyben a kézirat három szövegének található párhuzama; és további tizenöt találósságnak ismert 1800-nál korábban lejegyzett variánsa. A *Hasznos Mulatságokban*, amelyben 1817 és 1842 között 2819 rejtély jelent meg, és ebből mintegy 400 szövegnek a magyar népköltésből is ismerjük párhuzamát (VARGHA,

megjelent nyolc közlemény (FÁBIÁN István, 1856; 1857; 1858; 1859; SZÉNÁSSI 1857; SZILÁGYI, 1858; 1859; LŐRINCZ, 1861); Merényi László (1861), Kriza János (1863) és Pap Gyula gyűjteményeinek (1865) találós-fejezetei, valamint Gáspár János kisgyermekeknek szóló kiadványának második és harmadik kiadása (GÁSPÁR, 1854; 1863).

A *Magyar Nyelvészetben* kezdődött meg a találósok szaktudományos közlése, az összehasonlító nyelvtudomány keretében, kapcsolódva a nyelvrokonság vizsgálatához. Hunfalvy Pál szerkesztői jegyzetében az első évfolyam érdeimei közt emelte ki, hogy ott „*Fábián István* úr hosszasabban *ismerteté a’ finn nyelvet*, [...] *Philofennus*¹⁵ pedig megkezdvén a’ finn és magyar néptalányokat közölni, új bányát nyit meg, mellybül, úgy hiszszük, sok drága fémeket fogunk világosságra hozni, ’s a’ nyelvileg rokon népek rokon gondolkozását is kimutathatni.” (HUNFALVY, 1857, 6.)

A nyolc közlemény közül az elsőben Fábián István (1856) száz finn találós mellett publikált száz magyar szöveget saját gyűjtéséből. Ezt követően Szénássai Sándor (1857), Fábián István (1857; 1858; 1859), Szilágyi István (1858; 1859) és Lőrincz Károly (1861) közlésében összesen további 597 találós jelent meg, részben a gyűjtés helyének feltüntetésével. Ezek között vegyesen találhatók meg a szóbeli rejtvényeken belül elkülöníthető különböző tartalmi és formai csoportokhoz (vö. VARGHA, 2013) tartozó szövegek. Kb. a szövegek fele tartozik a „valódi” találósok közé, 295 a tréfás kérdések száma, további csoportok (pl. tréfás számítások, narratív találósok, általalósok, kétértelmű szövegek) kis számú példával szerepelnek.

Az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben fennmaradt találósok közül negyvennek, vagyis a szövegek több mint felének található meg a *Magyar Nyelvészet* közleményeiben párhuzama. Ezek közül a legtöbbhez több variáns is tartozik, így a kapcsolódó szövegpárhuzamok száma összesen 69. Itt a legtöbb variánssal rendelkező szövegek közül mutatok be két példát:

2008), az Arany család kézirataiban rögzített tizenöt találósok találgató változatát. Ebből néhány kifejezetten közeli szövegváltozat, pl. „földön fa, fán víz, vizen kő, kövön vas, vason hus. / Magyarázat. / köszörű kő.” (MTA KIK Kt. 4-r. 409/II. 18v. [79.]) – „[...] Köszörű. – *A’ köznép ezt így mondja: Földön fa, fában víz, vizen kő, kövön vas, vason hús.*” (*Hasznos Mulatságok*, 1817/II. 290, 298.)

¹⁵ Fábián István írói álneve.

<p>Még az anyja meg sem születik, már a' fia a' ház teteén jár. (Füst, és tűz.) (MTA KIK Kt. 4-r. 409/I. 7r. [62.])</p>	<p>Még az apja alig születik, már a' fia a' ház tetején ül? Füst. (FÁBIÁN István, 1857, 394. 282. sz.)</p> <p>Még az anyja pókabeli [pólyabeli], már a' fia égen jár. Tűz, füst. (SZILÁGYI, 1858, 322. 35. sz.)</p> <p>Még az anyja meg sem születik: már a' fia házat zsindelyez. Füst. (SZILÁGYI, 1859, 314. 115. sz.)</p> <p>Az anyját most készítik, a' fia már oda ki jár? Füst. (SZÉNÁSSI, 1857, 237. 105. sz.)</p>
<p>Ri, ri, rucza, ri, ri, de nem tudom mért ri, talán azért ^{sír} ri, vályulyába víz nincs, derekába vér nincs. (Hegegű.) (MTA KIK Kt. 409/I. 6r. [37.] = ARANY L., 1862, 319. V. sz.)</p>	<p>Sír, sír a' vércse, miért sír a' vércse? Azért sír a' vércse, mert nincs pénz a' bögyiben? Hegedű. (FÁBIÁN István, 1856, 370. 6. sz.)</p> <p>Rí rí récze, miért rí a' récze? azért rí a récze, mert nincs vér a' bögyiben? Duda. (FÁBIÁN István, 1857, 399. 401. sz.)</p> <p>Sír ruczám, sír; De nem azért sír, Válujában víz nincsen: Derekában vér nincsen. Hegedű. (SZILÁGYI, 1858, 322. 45. sz.)</p>

Érdekeség, hogy a *Magyar Nyelvészet* szerzői közül Szilágyi István (1819–1897) Arany János diáktársa volt a debreceni kollégiumban, majd 1842–1844 között rektor volt Nagyszalontán (AJÖM XV, 1975, 898.). Az Arany családdal közeli kapcsolatban állt, és befolyással lehetett az Arany gyerekek meseismeretére is (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 62.).

A következő forrás Merényi László *Eredeti népmesék* című kötete (1861), amely Arany László gyűjteménye előtt egy évvel jelent meg. Ez tehát az első magyar mesegyűjtemény, amely külön fejezetben találósokat is közreadott, összesen 93 szöveget. A két kötet találósainak összefüggéseire fent már utaltam, és mivel a részletes összehasonlítás külön tanulmányban is megjelent

(VARGHA, 2012), itt csak a két szöveganyag összetételének különbözőségét szeretném kiemelni, ami arra mutat, hogy a két szerző eltérően értelmezte a vizsgált műfajt (VARGHA, 2012, 240.). Merényi 30 „valódi” találós mellett (melyek közül több meglehetősen nyakatekert megfogalmazású) 34 tréfás kérdést, 19 irodalmi rejtvényt, 6 tréfás számítást, valamint néhány kétértelmű szöveget és általálóst közölt. Kötetének találós-fejezete (MERÉNYI, 1861, I, 204–224.) valójában „sokkal inkább hasonlít a 18–19. századi omniáriumok (vegyes kéziratos gyűjtemények) vagy kalendáriumok vegyes rejtvényközleményeire, mint más népköltési gyűjtemények hasonló részeire” (VARGHA, 2012, 253.). Feltételezésem szerint összeállítása során Merényi erősen támaszkodhatott az írásbeliséghez erősen kötődő, közköltészeti jellegű rejtvényhagyományra.

Arany László saját kötete sajtó alá rendezésénél bizonyosan figyelembe vette mind Merényi kötetét, mind Arany Jánosnak a műről készült bírálatát (ARANY J., 1861 = AJÖM XI, 1968, 326–342.). A kézirat tizenhat szövegének található szövegpárhuzama Merényi gyűjteményében, ezek közül összesen öt jelent meg Arany László kötetében nyomtatásban is.

Kriza János *Vadrózsák* (1863) című kötete már az átfogó, egymást követő fejezetekben több népköltési műfajt bemutató gyűjtemények közé tartozik. Benne 116 találós mese jelent meg, ezek többsége „valódi” találós (bár ezek között invariánsok és a kéziratos rejtvényhagyományhoz kapcsolható szövegek is találhatóak), összesen kevesebb, mint egy harmad a többi csoportba (kétértelmű, tréfás, narratív) sorolható szövegek száma. Az Arany család kéziratos lejegyzéseiből 18 találósnek található itt összesen 19 variánsa. Az alábbi szövegnek Krizánál jelent meg a legközelebbi párhuzama, két változatban is:

	XLVIII. Ojan leánkám van: ha mozzatom sir, ha nyugunni hagyom, hallgat. (Láncz.) (KRIZA, 1863, 344. XLVIII. sz.)
Nekem olyan kis lányom volt, hogy ha le tették is ritt, ha fel vették is ritt. (Láncz.) (MTA KIK Kt. 409/I. 6r. [42.])	Nekem van egy fiam: Ha felveszem sir, Ha leteszem, hallgat. (Láncz.) (KRIZA, 1863, 351. CVIII. sz.)

Pap Gyula *Palóc népköltemények* című kötetében (1865) más műfajok mellett összesen 46 találós jelent meg, ebből 40 „valódi” és 1–1 más típusú szöveg. A kötetet a *Koszorú* hasábjain Arany László ismertette (ARANY L., 1865). A *Találós mesék* című fejezet (PAP, 1865, 133–140.) 46 szövege közül 12 tekinthető az Arany család kézirataiban megjelent találós szövegpárhuzamának.

Az összehasonlításhoz figyelembe vett források közül némileg kilóg az utolsóként említendő: Gáspár János¹⁶ *Csemegék kisebb gyermekek számára* című gyűjteménye, mely összesen három, egymástól jelentősen eltérő kiadásban jelent meg (GÁSPÁR, 1848, 1854, 1863). Míg a kiadvány első kiadása (GÁSPÁR, 1848) még külföldi szövegek átdolgozásait tartalmazta, a kibővített és teljesen átalakított második kiadás jelentős mértékben támaszkodott a magyar folklórra. Gáspár János gyermekkori emlékei és saját gyűjtése¹⁷ mellett mások segítségére is hivatkozik, akik íróként (Fekete Mihály, Gyulai Pál és Kriza János), illetve gyűjtőként (Szabó Sámuel, Erdélyi Indali Péter és Nagy Lajos) hozzájárultak a kötet anyagához (GÁSPÁR, 1863, 297.). Gáspár János az Arany családdal is személyes kapcsolatban állt, és a fennmaradt levelezésből kiderül, hogy néhány mese lejegyzését is kérte Arany Juliskától, amelyek 1853-ban *Olvasókönyvében* meg is jelentek „Arany Julcsa után” jelöléssel (DOMOKOS – GULYÁS, 2018, 42–43.; lásd még e kötetben Domokos Mariann tanulmányát: DOMOKOS 2018).

A *Csemegék* második kiadásában Gáspár összesen 35 *talányt és találós kérdést* adott közre (GÁSPÁR, 1854, 189–194.), különválasztva a *népies* és a *nagyobb* (vagyis irodalmi) szövegeket. Előbbiek között az Arany család kéziratos gyűjteményében feljegyzett találósok közül 12 szövegnek találjuk párhuzamát, de egyik sem hasonlít annyira, hogy közvetlen összefüggést feltételezhethetnénk.

A jelentősen kibővített harmadik kiadásban, amelyet Arany János ismertett igaz elismerően a *Koszorúban* (ARANY J., 1864) már összesen 51 találós jelent meg (GÁSPÁR, 1863, 279–287.).¹⁸ Az új szövegeket részben az időköz-

¹⁶ „Gáspár János (1816–1892) – pedagógus, tankönyvszerkesztő. Ő volt az első, aki tankönyveibe belevitte a népköltészetet” (AJÖM XV, 1975, 826.).

¹⁷ „[...] mindenek előtt a magyar nép gyermekvilágához fordultam: föllevenitettem emlékemben a gyermekkorból még megmaradt kedélyes dajkarimeket, meséket; puhatolóztam hazánk különböző tájain minden ilyen iránt, s csak ezen az úton sikerült az itt nyújtott becses apróságok egy részét összeállítanom” (GÁSPÁR, 1863, 294.).

A gyűjtésre a korszellemnek megfelelően a népköltészetben a valódi nemzeti költészet keresése és az eltűnőfélben levő, de még megmenthető folklór rögzítése indította: „Hogy legelőször is eme népies forrásból meríték, különösen azon ok bírt reá, mert meg voltam győződve, miszerint gyermekköltészetünk eredeti csirái is, úgy mint a nemzeti nyelv és nemzeti költészetéi, a népnél keresendők; s aztán átláttam, hogyha mind készsünk összegyűjtésökkel, maholnap édes nyelvünknek, magyar kedélyünknek ezen talán még Ázsiából szakadt eredeti virágai s egy tűnni kezdő magyar regevilág becses ereklyéi, miveltségünk máj irányánál fogva, talán végképp elenyésznek” (GÁSPÁR, 1863, 294.).

¹⁸ A javításhoz segítséget is kért Gáspár János, aki a második kiadás (1854) megjelenését követően rövid időn belül megkezdte egy újabb kiadás előkészítését. Ennek részeként előbb Gyulai Páltól kérte a versanyag átnézését – hiába –, majd Tompa Mihálytól (TOMPA, 1964, 446.). Tompa a kérésnek eleget téve 1858. január 19-én kelt levelében számos prozódiai és stiláris javítási javaslatot tett (TOMPA, 1964, 287–289.), kitérve a *Verscsemegék*

ben megjelent népköltési gyűjteményekből, Merényi, Arany és Kriza köteiből vette át Gáspár, amire utószavában is utalt (GÁSPÁR, 1863, 299.). Az alábbi két szöveget jelölte meg Arany László *Eredeti népmeséiből* (1862) származó átvételként: „Két garajczár ára, még se fér a házba.” [Gyertya és fénye.]¹⁹ (GÁSPÁR, 1863, 280, 434. sz. = ARANY L., 1862, 319. VIII. sz.); illetve „Zöld burokban születtem, / mikor aztán nagy lettem, / a zöld burok kifeslett, / és az úrfi leesett.” (GÁSPÁR, 1863, 283. 460. sz.). Az utóbbi találós azonban Aranynál sem kéziratos, sem nyomtatott formában nem szerepel, ezt a szöveget valójában Merényitől (1861, 214. XXVIII. sz.) vehette át Gáspár.

Szerepel azonban a *Csemegék* harmadik kiadásában további öt olyan találós is, amely az Arany László által közölt (és a kéziratban is megtalálható) változatához igen hasonló. Ezek közül az „Úton, útfelen üstöt borogatnak.” [Vakondtúrás.] (GÁSPÁR, 1863, 280. 435. sz.; vö. ARANY L., 1862, 322. XXVIII.); „A világot átaléri, mégis egy tyúk átallépi.” [Kerékvágás.] (GÁSPÁR, 1863, 280. 440. sz.; vö. ARANY L., 1862, 320. XI. sz.); és „Elöl megyen fényeske, utána megy fehérke, / meg van a farka kötve.” [Tű és czérna] (GÁSPÁR, 1863, 280. 441. sz.; vö. ARANY L., 1862, 320. XV. sz.) szövegek esetében nincs szó feltétlenül átvételről, mivel ezek a találósok több korabeli forrásban is igen hasonló formában szerepelnek. Két szöveg esetében azonban elképzelhető az Arany Lászlótól történt átvétel, ezek: „Meg is főzik, meg is sütik, még sem eszik meg.” [A májas, tüdős végibe szúrt fa] (GÁSPÁR, 1863, 280. 432. sz.; vö. ARANY L., 1862, 321. XXIII. sz.); „Erdőben – berdőben fekete piczinke, jaj, jaj, jaj!” [Tövis] (GÁSPÁR, 1863, 279. 436. sz.; vö. ARANY L., 1862, 325. LII. sz.).

Összesen 21 szövegpárhuzam található Gáspár kötetében az Arany család kézirataihoz kapcsolódóan. Ezek közül még itt említendő a kézirat két kihúzott szövegének párhuzama, amelyek nem a találósok között, hanem Gáspár gyűjteményének egy másik fejezetében, a *Beszéd- és emlékgyakorlatok* példáiként

---

fejezetben megjelent találós mesékre is. Levelében a kötet hat találósához fűzött módosítási javaslatai mellett nyolc további, Gáspár kötetében nem szereplő találósta is leírt: „[...] [1] Kis hja, mi a? (tojás) a pajzán ifjak a zsidó egy tagjára is alkalmazzák. / [2] Egyenes s görbe formában / Sáros bocskorban, csizmában Megtalálhatsz minden várban. De nem télben, hanem nyárban. (ár) / [...] [3] Ha elvesznek belőle nagyobb, ha hozzá tesznek kisebb, *rés lyuk*. / [4] Hány font a hold? egy mert 4 fertály van benne. / [5] Ezer madár indula, egynek szárnya szakada, mindaz ezer megáll. / Szövőszék szövés. / [6] Van egy kis lovam, maga alól kihányja a szemetet, (trágyát) fűrő! / [7] Sír rí, mért rí? mert nincs véri. *Hegedű*. / [8] Uton megyen döndörű, hátán van a göndörű. Ha nem szánám emberét: / meggyujtanám kenderét. *Juh*.” (TOMPA, 1964, 289. [Számolás: V. K.]

¹⁹ A szövegeket a népiskolák számára kiadott olcsó kiadásból idézem, ebből azonban kimaradtak a megfejtések, így azokat az ugyanabban az évben megjelent díszkiadásból pótoltam, ahol a tartalomjegyzék részeként található meg.

jelentek meg: az „Ág szúris, véris, / Duna rontis, bontis, / kan túris, ásis / sikúton poris.” (GÁSPÁR, 1863, 262, 361. sz.; vö. MTA KIK Kt. Irod-4r. 409/I. 3v. [10./10A.]) a *Hogy van magyarul?* alfejezetben; a „Hagyj ma, lesz holnap.” (GÁSPÁR, 1863, 265, 373. sz.; vö. MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 7r. [56.]) az *Emlékmondatok* között.

5. Eredmények

A fenti forrásokban az Arany család kéziratos lejegyzéseihez kapcsolódóan összesen 153 szövegpárhuzam található. Ezek megoszlása így alakul:

Forrás	Találások száma összesen	Szövegpárhuzamok száma (eredeti szövegek száma)
Gáspár János: <i>Csemegék...</i> (2. kiadás, 1854)	35	12
<i>Magyar Nyelvészet</i> (1856–1861)	697	69 (40)
Fábián István (1856)	100	13
Szénássy Sándor (1857)	35	10
Fábián István (1857, 1858, 1859)	363	12
Szilágyi István (1858)	100	16
Szilágyi István (1859)	90	18
Lőrincz Károly (1861)	9	0
Merényi László: <i>Eredeti népmesék</i> (1861)	93	16
Kriza János: <i>Vadrózsák</i> (1863)	117	19 (18)
Gáspár János <i>Csemegék...</i> (3. kiadás, 1863)	51	22 (21)
Pap Gyula: <i>Palóc népköltemények</i> (1865)	46	15

A kézirat egyes szövegei felől nézve (a kéziratban több változatban megtalálható találosokat csak egyszer számolva) azt látjuk, hogy az egy szöveghez tartozó párhuzamok megoszlása az alábbiak szerint alakul (Gáspár János *Csemegéinek* itt csak 3. kiadását vettem figyelembe):

Szövegpárhuzamok száma	A kézirat találásai közül...
0	27 (ebből Arany László: Eredeti népmesékben megjelent 20)
1	8
2	11
3	7
4	8
5	8
6	3

Ha a szövegpárhuzamok megjelenésének idejét is megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiből 20 találósnek (jelenlegi ismereteink szerint) az *Eredeti népmesékben* (ARANY L., 1862) jelent meg először nyomtatásban változata. Ezek ismertsége, elterjedtsége a későbbi forrásokat is figyelembe véve igen változó. Itt a teljesség igénye nélkül csak néhány példát emelnék ki.

A legtöbbször a későbbi forrásokban a „Nekem is van, neked is van, még a’ kis kórónak is van. (árnyék.)” (MTA KIK Kt. 409/I. 6r. [43.] = Arany L., 1862, 319. VI. sz.) szöveg fordul elő: a 19. században 10 változata ismert (VARGHA, 2010, 109. 1962–1971. sz.), a 19–20. századi gyűjtések kéziratos lejegyzéseiben pedig legalább 27 helyen szerepel.²⁰

A kötet XIV. és L. számú szövegének ötnél több változata ismert, a III., XXVII., XXXIII. és LI. számú találósok 2–3 esetben fordulnak elő a 19. századi forrásokban. Ezek közül a XXXIII. szöveg („Zöld istállóban fekete tehen vörös szénát eszik. Dinnye és a magva.” ARANY L., 1862, 223.) érdekessége, hogy a későbbi (részben kéziratos) források tanúsága szerint a 20. században közismert.

Az egy-egy 19. századi párhuzammal rendelkező kilenc szöveg (XIII., XXXII., XXXVI., XXXVII., XXXIX., XL., XLI.; XXXV., XLIX.) közül az első hétnek csak a Szendrey Zsigmond által szerkesztett *Nagyszalontai gyűjtésben* (1924) található párhuzama, amelynek keletkezése során kifejezetten olyan szövegek gyűjtése volt a cél, amelyeket Arany János ismerhetett. Ennek ismeretében és annak fényében, hogy a találósok gyors és nagyszámú adatot hozó gyűjtése leggyakrabban rákérdezéssel történt, kérdéses, hogy a gyűjtött párhuzamok az adatközlők aktív vagy passzív folklórtudását tükrözik-e.

²⁰ A találósokat is tartalmazó kéziratos gyűjtések anyagát a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában az elmúlt két évben végzett kéziratári munka során tártam fel. A kéziratok pontos adatait itt nem tüntetem fel, célom azok áttekintésével inkább csak a variánsok számának, a szövegek elterjedtségének felmérése volt.

Három szövegnek (XIX., XXIV., XXXVIII.) a 19. századi forrásokban párhuzama nem ismert, a 20. századi kéziratos gyűjtésekben néhány változatuk előfordul. Végül egy szövegnek sem 19. századi, sem 20. századi változata nem ismert, megtaláljuk viszont egy korai párhuzamát az 1629-ben megjelent *Mesés könyvecskében*:

<p>LIII. Mig éltem élöket tartottam; hogy megholtam, élöket hordozok, s élök felett járok. <i>Egy tölgyfa, melyet csolnaknak csináltak. (Mig élt, disznókat tartott makkjával; mint csolnak embereket hord, s halak felett jár.)</i> (ARANY L., 1862, 325, 328. LIII. sz.)</p>	<p>Találd meg micsoda ez, Az mikor élt, akkoron élteti az élöket, az mikoron meg hólt, akkoron oltalmazza az élöket, viseli hordozza az élöket, és jár az élökön. Felelet: Az Góferfa, az mely az ő gyümölcsét az disznók-nak adgya, az mikoron levágattatik, és azokból házakat építnek, akkoron óltalmazza az embereket, avagy hogy ha hajókat csénálnak belőle, az embereket viseli hordozza, és az halakon jár. (VOIGT, 1989, 5. [1629])</p>
--	--

Lezárásként az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben található – és Arany László *Eredeti népmesék* című kötetében megjelent – találósok összetételére szeretnék visszatérni. Azt mondhatjuk, hogy az Arany László által közölt szövegek többsége „valódi” találós (TAYLOR, 1951, 1–5.), amelyek a falusi életmódból vett tárgyat írnak le, olyan megfogalmazásban, ami szándékosan félrevezeti az olvasót. Szerepel ezek között három kétértelmű szöveg,²¹ ugyanakkor egy további szöveget („Szegény paraszt ember úton-utfélen elhajagálja a nagy urak m[eg?] zsebbe teszik. takony[?]” MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I. 8r. [75.]) vélhetően, mint említettem, éppen illetlensége miatt nem közölt Arany. Közreadott egy narratív találóst is, a Rabszabadító típusba tartozó (AaTh/ATU 927, lásd MNK 4, 1984, 224–226.) *Ettem sültet, főttet* kezdetű szöveget (ARANY L., 1862, 320. XIV. sz.).

A korabeli forrásokkal összevetve megfigyelhető, hogy a találósok egy másik csoportja, a legtöbb vizsgált forrásban (a népköltési gyűjteményeken kívül

²¹ „Teknőbe fektetik, / Nyers hússal döfölik.” *Dagasztáskor a tészta* (ARANY L., 1862, 320. XII. sz.); „Belől szőrös kívül fényes, / A közepe igen édes.” *Gesztenye*. (ARANY L., 1862, 320. XIII. sz.); „Nem azért vettelek, hogy a szegre tegyelek, hanem azért vettelek, hogy az én hosszúmat a te szőrösödbe dugjam.” *Ködmön* (ARANY L., 1862, 325. L. sz.).

a kéziratokban, ponyvákön, folyóiratokban,²² olvasókönyvekben, szórakoztató kiadványokban egyaránt) jelentős arányban megjelenő, szójátékon alapuló ún. *tréfás kérdések*²³ szinte teljesen hiányoznak a kéziratból és a kötetből. Mindössze egy ilyent közöl Arany („Melyik ér többet határ, huszár, kádár? 6 ár; 20 ár; vagy egy egész kád ár?” – ARANY L., 1862, 322, 328. XXX. sz.), a kéziratban pedig a kihúzott szövegek között található néhány további példa (lásd a 3.1. fejezetben).

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy csak a *találós mese* műfaji keretébe nem illettek az Arany család számára ezek a szövegek, amelyek ismeretére és kedvelésére ugyanakkor található néhány adat. A *Magyar Nyelvőrben Szójátékok* címmel, Szalontai álnéven jelent meg egy Arany János által beküldött közlemény (ARANY J., 1879), benne többek között az alábbi négy szöveggel: „Hagyma (hagyj ma), lesz holnap is. [...] Láttál-e tornyot kenderből (kender vetésből?) [...] Senki és semmi együtt laktak egy kis házban. Senki elment hazulról, Semmi utána ment, ki maradt otthon? (Az és.) [...] Nem hal a cigány a vízbe. (Hanem cigány.)” (ARANY J., 1879, 381–382.). Az első és harmadik szöveg párhuzama szerepelt az Arany család kéziratos folklórlejegyzéseiben a *Találós mesék* között, ám kihúzásra került (lásd 3.1. fejezet); a második és negyedik példa pedig közismert tréfás kérdés (vö. VARGHA, 2010, 153. 2626–2629. sz.; ill. VARGHA, 2010, 152. 2607–2609. sz.).

Arany János hátrahagyott írásaihoz készült jegyzeteiben is utalt rá Arany László, hogy édesapja fiatal korában „szívesen bibelődött efféle tréfákkal” és nagykőrösi „tanársága első éveit különösen Mentovich Ferenczcel vete-kedtek a bohókás rébuszok gyártásában”, azonban ezek lejegyzései nem maradtak fenn (ARANY J., 1889, IX.). Fennmaradt viszont néhány az Arany János élete utolsó éveiben készült szójátékokból, közte az alábbi, Arany László által *elcsavart fordításként* meghatározott szöveg: „Faute hâté en faut, qui bête eu chaud haché vaute”, amelynek feloldását is közli: „fót hátán fót, kibe tú sohase vót. (Népies találós mese, a káposztáról.)” (ARANY J., 1889, IX.).

²² A *Hasznos Multságokban* megjelent tréfás kérdésekről lásd VARGHA, 2008, 169–170.

²³ Mindazon szövegeket értjük ez alatt, amelyek kérdés formájúak, és valamilyen beugratásra épülnek. Ezeknél „nem a megfejtésre való rávezetés, hanem épen a tőle való félrevezetés a burkolatuk célja. A megtévesztés eszközeinek különfélesége szerint e csoporton belül több alosztály lehetséges. Ez eszközök részint nyelvtani, részint logikai természetűek. [...] nálunk is nagy keletnek örvendenek azok a tréfás kérdések, a melyek homó- vagy synonym szók egybevetésén, helyes vagy helytelen etymológiákon, igazi vagy álösszetételek felbontásán stb. alapulnak” (KATONA, 1900, 465.).

IRODALOM

AJÖM

- 1968 *Arany János Összes Művei XI. Prózai művek 2.* Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1975 *Arany János Összes Művei XV. Arany János levelezése (1828–1851).* Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ARANY JÁNOS

- 1861 Eredeti népmesék – bírálat. *Szépirodalmi Figyelő*, II, I. félév 6–7, 21–23, 35–38, 53–54.
1864 Csemegék, kisebb gyermekek számára, melyekkel családok-, kisdédóvók és elemi tanítóknak kedveskedik Gáspár János, nagyenyedi neveléstanár és képezdei igazgató. Harmadik javított és bővített kiadás. Kolozsvárt, Stein tulajdona. [Ismertetés] *Koszorú*, II, Második félév, 595.
1879 Szójátékok. *Magyar Nyelvőr*, VIII, 381–382.
1889 *Hátrahagyott iratai és levelezése.* Második kötet. *Prózai dolgozatok.* Budapest, Ráth Mór.

ARANY LÁSZLÓ

- 1862 *Eredeti népmesék.* Pest, Heckenast Gusztáv.
1865 Palócz népköltemények. Összegyűjtötte és kiadta Pap Gyula. [Ismertetés] *Koszorú*, III, Első félév, 19–20., 451–452., 474–475.

BALLAGI MÓR (szerk.)

- 1873 *A magyar nyelv teljes szótára, melyben az egyes szók különböző értelemeinek körülírás általi szabatos meghatározásán kívül különös figyelem van fordítva azoknak szójárásos, közmondási, irodalmi stb. használatára, valamint a szaktudományi és iparbeli műszókra is.* Első rész A, a. – K, Kar.; Második rész. Kár-pör – Z. Zsüzsük. Szerkesztette BALLAGI Mór. Pest, Heckenast Gusztáv.

BERZE NAGY JÁNOS

- 1940 *Baranyai magyar néphagyományok I–II.* Pécs, Baranya vármegye közönsége.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János

- 1862–1874 *A magyar nyelv szótára.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették – és – I–VI. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdásznál.

DOMOKOS Mariann

- 2018 Arany László népmeséi a 19. századi magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban. In: ISPÁN Ágota Lídia – LANDGRAF Ildikó – MAGYAR

- Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore* XXXV. 457–513. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit
2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore* XXVI. 11–77. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.)
2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találós gyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Könyvtár és Információs Központ – Universitas Kiadó.
- FÁBIÁN Imre
1999 *Bihari találósok. Találós mesék, találós kérdések, mesetalányok.* Második, bővített kiadás. Nagyvárad, Literator.
- FÁBIÁN István [Philofennus]
1856 Száz finn és száz magyar néptalány. *Magyar Nyelvészet*, I, 362–375.
1857 A' magyar nép talányai. *Magyar Nyelvészet*, II, 318–322., 392–400.
1858 A' magyar nép talányai. *Magyar Nyelvészet*, III, 164–166.
1859 A' magyar nép talányai. *Magyar Nyelvészet*, IV, 473–474.
- FALUDI Ferenc
1787 *Faludi Ferencz költeményes maradványai.* Egybe szedte, s előbeszédekkel és szükséges oktatásokkal megbővítve közrebocsátotta a magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére Révai Miklós. 2. megjobbított kiadás. Pozsony, k. n.
- GÁSPÁR János
1848 [!1847] *Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára: a szülék-, testvérek és kisedővőknek elbeszélés végett.* Kolozsvár, Barráné – Stein.
1854 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok- és kisedővőknek kedveskedik Gáspár János.* Második, javított és bővített kiadás. Kolozsvár, Barráné – Stein.
1863 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok-, kisedővők- és elemi tanítóknak kedveskedik Gáspár János nagy-enyedi neveléstanár és képezdeigazgató.* Harmadik, javított és bővített olcsó kiadás, néptanodák számára. Kolozsvár, Stein János.
- GREGUSS Ágost
1863 A népköltészet ügyében. *Vasárnapi Ujság*, X, 36, 1863. szeptember 6. 319.

GULYÁS Judit

- 2008 A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között, A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján. In: GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. 165–241. Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék.

GYULAI Pál

- 1862 Eredeti népmesék. Összegejtötte Arany László. [Ismertetés] *Buda-pesti Szemle*, 15. kötet, L. füzet, 386–392.
- 1961 *Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok*. Sajtó alá rendezte és jegyzetek BISZTRAY Gyula és KOMLÓS Aladár. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HUNFALVY Pál

- 1857 Vissza- és előre pillantás. *Magyar Nyelvészet*, II, 1–10.

KATONA Lajos

- 1900 Robert Petsch: *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels*. (Palaestra. Untersuchungen und Texte aus der deutschen und englischen Philologie. [...] 1899.) [Ismertetés.] *Ethnographia*, XI, 463–467.

KÓSA László

- 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó.

KOVÁCS Ágnes

- 1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- 1980 Ludatonátusz. ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. K–Né. 474–475. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In: NOVÁK László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. 495–530. Nagykőrös, Arany János Múzeum.

KRIZA János

- 1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Szerkeszti Kriza János. Első kötet. Kolozsvárt: Stein János erd. muz. egyleti könyvtáros bizománya.

LÁBADI Károly

- 1982 *Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok*. Eszék, a Magyar Képes Újság kiadásában.

LŐRINCZ Károly

- 1861 Háromszéki Nyelvjárás. *Magyar Nyelvészet*, VI, 206–245, 316–365.

MERÉNYI László

- 1861 *Eredeti népmesék*. I–II. Pest, Heckenast Gusztáv.

MNK 4.

1984 *A magyar novellamesék típusai. AaTh 850–999.* Összeállította és a bevezetőt írta BENEDEK Katalin. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoportja. /Magyar népmesekatalógus 4./

PAP Gyula

1865 *Palóc népköltemények.* Sárospatak, nyomtatta Forster R. a Ref. Főiskola betűivel.

SZEMERKÉNYI Ágnes

2009 *Szólások és közmondások.* Budapest, Osiris Kiadó.

SZÉNÁSSI Sándor

1857 *Néptalányok. Magyar Nyelvészet, II,* 237–238.

SZENDREY Zsigmond

1924 *Nagyszalontai gyűjtés.* Budapest, Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV./

SZILÁGYI István

1858 *Ugocsai nép-talányok (Gyűjtve Ugocsa megyei T. Keresztúrban).* *Magyar Nyelvészet, III,* 320–325.

1859 *Ugocsai nép-talányok (Folytatás). II. (Gyűjtve Fertős-Almásón).* *Magyar Nyelvészet, IV,* 314–318.

TAYLOR, Archer

1951 *English Riddles from Oral Tradition.* Berkeley – Los Angeles, University of California Press.

TOMPA Mihály

1964 *Tompa Mihály levelezése I. 1839–1862.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VARGHA Katalin

2008 Reformkori találós kérdések a Hasznos Multságokban. In: DACZI Margit – T. LITOVKINA Anna – BARTA Péter (szerk.): *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai.* 162–171. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

2010 *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

2011 A mesétől a találós kérdésig. Adalékok a magyar szóbeli rejtvények terminológiájához (1789–1935). *Etnoszkóp, I, 1,* 96–106.

2012 Eredeti népmesék és szóbeli rejtvények? Találósok Merényi László és Arany László mesegyűjteményeiben. In: BÁTI Anikó – SÁRKÁNY Mihály – VARGHA Katalin (szerk.): *Ethno-Lore XXIX.* 239–280. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

- 2013 Mutatvány a Magyar Népköltészeti Lexikonból: találós. In: BERTA Péter – MAGYAR Zoltán – SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Ethno-Lore* XXX. 418–421. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

VOIGT Vilmos

- 1989 *Mesés könyvecske: mely vyionnan meg ekesitetet rövid értelmes kérdésekkel és feleletekkel.* Sajtó alá rendezte és utószó: VOIGT Vilmos. Budapest, Agroinformációs Vállalat.
- 1998 Mese. In: VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór. Egyetemi tankönyv.* 221–280. Budapest, Osiris Kiadó.

Kéziratos források

KRESZ Mária

- 1940 *Gyermekjátékok, gyermektársadalom Sárpilisen.* Kézirat, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, EA 4440.
- MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/I–VI. *Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok, 19. század második fele.* Kézirat, MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára.
- MTA KIK Kt. RUI 8r. 206/208. *Szatmári-énekeskönyv, 1773.* Kézirat, MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára.

KATALIN VARGHA

RIDDLES IN THE ARANY FAMILY'S MANUSCRIPT COLLECTION
AND AND OTHER 19TH-CENTURY SOURCES

László Arany's collection of *Eredeti népmesék* ('*Authentic Folktales*'), featuring 54 riddles wedged between the actual tales and the volume-closing trick stories, was published in 1862. The first classic Hungarian folktale collection thus also belongs to a series of early publications of riddle tales in Hungarian folkloristics. Arany's texts are unique among the early sources in that the manuscripts upon which the book was based (and which recorded a total of 79 riddles) have been preserved and are available for research.

The author of the paper presents the manuscript material of the riddles, along with the editorial interventions performed on them while compiling the volume. The texts preserved in the manuscript folklore records of the Arany family are positioned within the 19th-century corpus of riddles and compared with the material of the riddles published between 1854 and 1865.